

זהר עמר

מסורת העוף

קובץ מאמרים

דורות והם קיימה הלכה למעשה. בכל קהילות ישראל נשתמרו מסורות על כשרותם של עופות שונים, אלא שאצל כולן ניכרת מגמה של הטשטשות ומסורת על עופות רבים הולכת ונשכחת במהלך הדורות האחרונים. דבר זה נובע בשל סיבות היסטוריות או תרבותיות או מפאת חששות וספקות הלכתיים שנתעוררו בדבר כשרותם של עופות מסוימים; לעתים הסיבה היא נדירות העופות או הגבלות הנובעות מחוקי הגנת הטבע ובעיקר בשל המעבר לשחיטה מרוכזת. הביטוי המעשי לתהליך זה הוא צמצום אינוונטר מיני העופות ושאר בעלי החיים השתוריים הנאכלים כיום בפועל.

כבר בתקופת התנאים במקומות מסוימים נהגו לאכול עופות שלטענתם היו שתוריים בעוד במקומות אחרים נחשבו אותם עופות לטמאים.⁴ גם כאשר לעופות שנתקיימו בהם כל סימני הכשרות נשתכחה המסורת. פרק הזמן שבו הלכו ונעלמו מסורות הכשרות על בעלי החיים השונים היה שונה ממקום למקום. למרבית הצער מרבית המסורות לא הועלו על הכתב ולא תועדו בכל דרך שהיא ואילו הנוהגות שרדו כתורה שבעל פה. רק ברוב האחרון גברה המודעות לשימור המסורות, ברם כל מה שנעשה בנושא הזה הוא מוצע ומאוחר מדי.⁵

מסורת איטליה

איטליה היא אחת הארצות שבהן נשתמרה מסורת אכילת מיני עופות רבים ומגוונים. מדובר במסורת קדומה שנמשכה עד למוחצית המאה התשע-עשרה ואת שרידיה האחרונים ניתן למצוא גם בימינו.

למעשה התקיימו באיטליה מסורות אחרות. השוני בין הקהילות וחילופי המנהגים נבעו בין היתר מסיבות היסטוריות עם התפתחותן של הקהילות במסגרת האגון העצמאי של ערי המדינה האיטלקיות בימי הביניים. מסורות ייחודיות בנוגע לאכילת עופות היו לקהילות ליורנו, פירנצה, מנטובה וכפי הנראה גם לרומא, לפרארה ולערים אחרות. העדר קשר ישיר בין הקהילות הביא לכך שלא כל מסורות הכשרות הנוגעות לעופות השתמרו באופן שווה. דומה שקהילות יהודי ליורנו שימרה מסורת אכילה למספר הרב ביותר של עופות. מדובר במסורת ידועה ועתיקת יומין שנוכרה אצל מקורות בני המאה השבע-עשרה ואילך. לא בכל אחת מן הקהילות באיטליה נשתמרה אותה מסורת מפוארת: כך למשל עלה

4 חולין סב ע"א.

5 י"מ ליינגר, 'עוף טהור נאכל במסורת', סיני סד (תשכ"ט), עמ' רחא-רפא; גי"ל, מוזן כשר מן החי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 94-46; ד' עמר, 'העילו את המסורת', דף שבעי (אוניברסיטת בר-אילן), מס' 389, פרשת שמעי חשש"א, עמ' 5-1; א"צ זיבנזספסר וא' גרינמן, 'כשרות של הפסיד', בתוך: ספר זכרון לרב יוסף בן דוד קאסר (ד' עמר ו'ח' ס"ד עורכים), רמת-גן תשס"א, עמ' 107-116; א' בן דוד, בתוך: ג' ריבנדר, שלח השלח, ירושלים תשס"א, עמ' קעז-קפז.

מסורת העופות השתוריים של קהילות איטליה

התורה התירה לאכול בעלי-חיים רבים ובהם בהמות, חיות, דגים, עופות ומיני חגבים. היות שדרכה של התורה למנות את המועט ולא את המרובה, הותרו 'אין מספר עופות' לכוּ מאותם כדי העופות שנוכרו בשמותם.¹ לפיכך אילו ניתן היה לזהות את אותם עופות אסורים יכולים היינו להחזיר את כל שאר העופות וזלתם, אלא שבמהלך הדורות לא שרדה בשלמותה אותה 'מסורת = זיהוי' של מיני העופות שנמנו בתורה וזיהוים של רבים מהם מסופק. דרך נוספת להחזיר להחזיר עוף לאכילה היא לבדוק האם מתקיימים בו סימני הטהרה של העופות הטהורים. התורה אינה מציינת את סימני הטהרה של העוף ושרץ העוף, אלא רק את אלו של הזונקים והדגים (וי' א'; דב' יד'). סימנים אלו שנועדו להבדיל בין העופות הטהורים לאלו הטמאים הובאו בדברי חז"ל במשנה: 'כל עוף הדורס — טמא. כל שיש לו אצבע יתרה ודפק וקרקבנו נקלף — טהור. רבי אליעזר בר צדוק אומר: כל עוף החולק את רגליו — טמא'. בנוסף לסימנים שהובאו במשנה, מחייב חלק ניכר מהפוסקים שיהא אותו העוף נאכל במסורת כלומר שיעידו אנשים יראי שמיים שיש בידם מסורת היה ופעלה בדבר כשרותו של אותו העוף, על פי הכלל התלמודי: 'נאמן צייד לומר עוף זה טהור מסר לי רבי'.² מעיקר הדין ניתן לקבל מסורת מכל אדם המוחזק כשר, כדברי רש"י: "אם זכור הוא באדם כשר שאכלו או שמשר לו רבו או צייד חכם שהוא טהור".³ ברורות המאוחרים סמכו בעיקר על רבנים ושוחטים שלדבריהם הייתה בידהם מסורת שהועברה אליהם איש מפי איש מדורי

1 משנה, חולין ג, ג.

2 בבלי, חולין סב ע"ב.

3 חולין סב ע"ב, ד"ה 'במסורת'. שם סב ע"ב, ד"ה 'חזויה דדוסה ואכלה'. פירש רש"י 'עוף שמסר לנו אבותינו בטהרה'. הרי"ן העיר: 'יזכרו שאמרו רבו צייד — לאו רב בחכמה, אלא בענין צידה ובקאות עופות'. הש"כ לשריע יר"י סב, ס"ק א, מוסף: 'ומכל מקום אם תלמיד חכם מעיד על עוף שמקובל הוא שטהור — נאמן, ובפרט האינא שאין לנו צייד, אלא מסורת'.

ענין כשרותו של העוף הידוע כיום בשם שחרור (Turdus merula), בשאלה שנשאל ר' שמואל ב"ר אברהם אבוהב (ש"ע-תנ"ז; 1609-1694) שפעל בוונציה:

על צפור או עוף הפורח מבעלי השר הנקרא מירלו בלעז אם כשר הוא לאכילה?
 תשובה: ועל החידוש הבא בכתב מעב"ת ששמע מעוף הפורח מבעלי השר הנקרא מירלו שהיו אוכלין אותו בעיר ליוורנו, לא היתה פה בינינו שום קדימת ידיעה על זה ועל דברת הארון חקרתי ודרשתי בימים הללו מפי עובדים ושבים ואין מגיד לי והשתדלתי על ידי אמצעי משוכח לכתוב שם לליוורנו לדעת אם נתפשט זה המנהג להיתרא, ועל מי אדוני הטבעו, ובכוא התשובה בדבר שיש בו ממש אודיענו למכ"ת.⁶

ר' יצחק לאמפורנוסי (1679-1757), מחבר הספר 'פחד יצחק', הזכיר את תשובתו של ר' שמואל אבוהב ומונה הסיק שהמירלו אינו כשר מפני שאין עליו מסורת המתירה את אכילתו.⁷ יצוין כי ר' שמואל אבוהב לא פסל את כשרותו של המירלו שכן לא היה ספק בידי לבדוק מזה מסורת יהודי ליוורנו. מסתבר שלקהילת ליוורנו אכן הייתה מסורת בנוגע לאכילת עוף זה ויש מקום לשאלתו של השואל. ר' חיים דוד אולאי (החיד"א; 1724-1806) מביא את דברי הרב אבוהב ולאחריהם מוסיף את ערותו האישית: 'ואני ראיתי מסורת של עיר ליוורנו ומנאוהו לעוף מירלו בין הטהורים'.⁸ ספור של החיד"א התפרסם לראשונה בליוורנו בשנת תקמ"ה (1785) ומדבריו (= 'זמנאוהו') עולה שכבר בימיו מסורת ליוורנו התירה את אכילת השחרור ולא עוד אלא שקיימת רשימה ובה פורטו שמות העופות הכשרים על פי מסורת יהודי ליוורנו. מצויות כיום מספר רשימות כאלה וכולן מאיטליה; אלו מובאות כנספח לקונטרסים העוסקים בהלכות שחיטה שנכתבו באיטלקית. הרשימות רובן ככולן מצויות עדיין בכתיב-יד ולהלן סקירתן בקצרה:

א. כת"י מוסקה-גינצבורג, מסי' 688. כתב-יד זה מכיל מספר קבצי הלכה. שם (דף כב) מובאת רשימת עופות באיטלקית תחת הכותרת: 'רשימת העופות הכשרים שהם 27'.

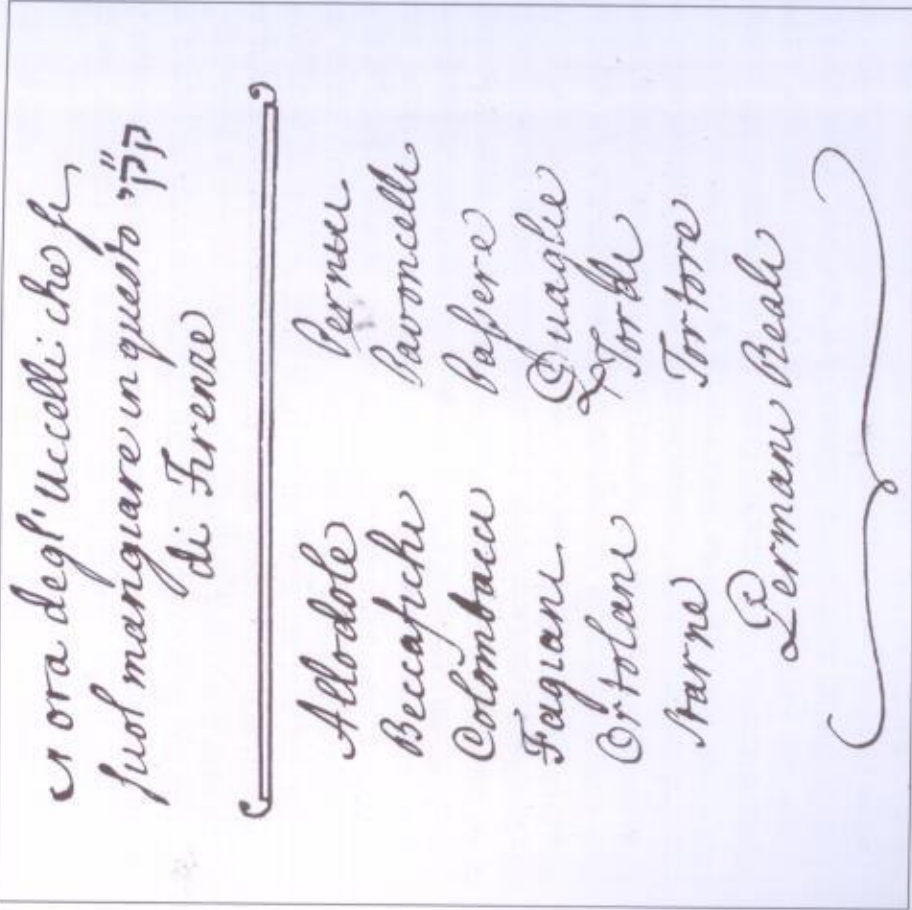
6 דבר שמואל, רינציאה תס"ב (1702), תשובה קצר.
 7 פחד יצחק, ו' ליק 1866, דף סז. אב כן, הוא מצוין שם שהאגמיה (Fulica atra) הנקראת באיטלקית Polysticia stellen היא טמאה: 'פוליני הם עופות המים המדבריים, דומים לפלאט"ס (= Polysticia stellen) ותרגולם קטנים והם טמאים'.
 8 מחזיק ברכה על ש"ע י"ד לסימן פב, ס"ק ו' (ירושלים תשנ"ח, עמ' רלג). ר' עבדאללה אברהם יוסף סומך, ובחי צדק, א' סימן פב, ס"ק ג', הביא את דברי החיד"א והעלה את האפשרות שהמירלו הוא העיפור הקרויה בגנרא 'פֶלְקֶל' ואין להם עליו מסורת. יצוין כי הפֶלְקֶל אינו המירלו (= השחרור), אלא העוף המודעה כיום עם הבלבול (Pycnonotus xanthopygos).

חלקו הראשון של החיבור הועתק על ידי יהודה מונטובה בין השנים ת"ג-תט"ו (1643-1655), אבל אין ודאות שרשימת העופות היא מאותה תקופה.

ב. כת"י בית המדרש לרבנים ברומא, מסי' 258. חיבור זה כולל דיני שחיטה ואת סדר הכפרות. שם (דף 110) מובאת רשימה מונה 30 עופות כשרים; רשימה דומה לזו שנוכרה לעיל למעט שינויים אחדים. אף שצוין בקטלוג שזמן כתיבתו של הקונטרס הזה הוא המאה התשע-עשרה, אך נוטה לכך שהרשימה שהובאה בו היא קדומה יותר.⁹ כת"י מכון שוקן למחקר היהדות, שעל יד בית המדרש לרבנים באמריקה, ירושלים, מסי' 70052. כתב-יד זה מכיל הלכות שחיטה ובריקה באיטלקית לרבות דיני סוכות הריאה לפי מנהג יהודי פיימונטה (צפון מערב איטליה). שם (דפים 10-11) מובאות שתי רשימות של עופות כשרים באיטלקית בסידור אלפביתי. הרשימה הראשונה מונה 13 עופות כשרים והיא נכתבה בפירוצה ועל כך מעידה הכותרת: 'רשימת העופות שנהוג לאכול בקהילת קודש ישראל זו של פירוצה'. הרשימה השנייה מונה 29 עופות כשרים לפי מסורת יהודי ליוורנו: 'רשימה שכאה מליוורנו של העופות ששם אוכלים אותם'. כיוון שלפני הרשימות הובאו פסקים והסכמות להסמכת שו"ב מן השנים תקפ"ת-תקפ"ז (1820-1827) ניתן לשער את זמןן של הרשימות הללו.

ד. כת"י לונדון-למדונה מס' 107. בקונטרס בית הכנסת המכיל נוסח של 'זיכור', מי שבידו לחולים ורשימת שבעים הטריפות, מופיעה (שם, דף כב), רשימת 30 עופות טהורים ממוספרות, בדומה לזו המשקפת את מסורת יהודי ליוורנו המובאת בספר 'זבחי כהן' (ראה להלן); כפי הנראה הייתה האחרונה מקור לזו הראשונה. עם האישים הנזכרים ברשימת הזיכור שבתחילת החיבור נמנו ר' יצחק עזיאל הלוי ממנטובה (נפטר שנת 1809)¹⁰ ור' יעקב משה עייאש, שד"ר מירושלים, שנוד בערי איטליה. האחרון שהה זמן ממושך בליוורנו ובמנטובה, ובין השאר שימש ברבנות פראה בין השנים 1790-1802. לאחר מכן שב לירושלים ומונה למשרת הראשון לציון עד יום פטירתו בשנת תקע"ז (1817).¹¹ מאזכר שמו של ר' יעקב עייאש ברשימת הזיכור ניתן להסיק שקונטרס זה נכתב לאחר שנת תקע"ז (1817) היא שנת פטירתו.

9 רשימת העופות פורסמה בקטלוג כתיב ידי של ספריית בית המדרש לרבנים האיטלקי ברומא על ידי הרב שמואל ר' סיגני במוסף מיוחד שיצא לכתב העת 'עלי ספר', ומת-גן רומא תשי"ז, עמ' 37, הערה 2. תודתי לרב ד"ר י"מ לוינגר על שהסב את תשומת לבי למקור הזה.
 10 מי מורטארה, מוזכרת חכמי איטליה, פורוב 1886, עמ' 34.
 11 א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 544-545; א"ל פרומקין וא' ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ירושלים תרפ"ט, עמ' 189-190; ש' סימאנטון, הילדות היהודים בדרכות מנטובה, ירושלים תשכ"ג, א' עמ' 361.



רשימת העופות הטורפים שנאכלו על פי מסורתם של יהודי פירנצה (כת"י מכון שוקן, מס' 70052)

זבחי כהן

בשנת 1832 נדפס בליוורנו הספר 'זבחי כהן' של הרב יצחק בן מאיר הכהן שוחט דרמתא ק"ק ליוורנו. חיבור זה הוא למעשה נציג של סוגה ספרותית שהייתה נפוצה בספרות ההלכה באיטליה ודנה בדיני שחיטה ובדיקה. הספר הוא קיצור דיני שחיטה וניקור בלשון האיטלקית כמנהג יהודי ליוורנו. זהו ספר הדרכה מעשי שנכתב כדי שיהיה שגור בפי כלי ולשם המחשה נוספו לו איורים של אברי הבהמה עם ביאור בעברית ובאיטלקית.

אין בידינו פרטים ביוגרפיים רבים אודות המחבר; מרבית הפרטים מקורם בארכיון הקהילה היהודית של ליוורנו.¹² מחבר הספר 'זבחי כהן' נולד בשנת 1780;¹³ הוא נפטר בשנת 1849 – כך נכתב ביומן בית הקברות שברובע פיוורנטינה. במפקד האוכלוסין של שנת 1809 נזכר כהן יצחק, בן 29 שמקצועו שוחט. במפקד האוכלוסין של שנת 1841 נכתב: 'כהן יצחק, גיל 61 מרח' מסטרי 994, בן, בת ואשה, שוחט'. מכאן שר' יצחק הכהן הזכיר בשוחט רשמי על ידי הרשויות. וראה לכך היא אישורו על ידי ועד הקהילה הממונה כפי שנוכר בהחלטת משנת 1829:

על סמך חוות דעתם של הרבנים חברי ועדת האיטור והיתר... הוחלט כי ה"ה יצחק מאיר כהן, מודרכי בונרי, חיים לוטטור ומאיר כהן, מוסמכים לשחוט בקהילה שלנו כשהם מקפידים לשמור על תקנות הפקוח ועל כל תנאי הרשיון שלהם.
על החתום: יוסף עוזיאל, שמואל פיצוט, משה כהן בכרי וחתומים מאושרת ע"י ד"ר ל. בזכי – מזכיר הקהילה.

ר' אברהם אנקאווא (תקס"ז-תרנ"א) שכתב את חיבורו בליוורנו בשנת 1858 פגש את ר' יצחק הכהן, שוחט מומחה ידוע בליוורנו. הלה סיפר לו כיצד מנע את התפשטותה של מחלת הכולירה; מחלה שהועברה על ידי בהמות חולות:

עוד ראיתי ונתחן אל לבי להודיע, מה שאמר לי זקן שוחט מומחה, אשר הוא בליוורנו יע"א ד"ש החכם החתיק כהה"ר יצחק הכהן הי"ד, שקודם ביאת חולי הקולירא לעיר הנני פ"א לתפ"ץ, היה ראה בקיבת הבהמות בועה א' לפנים סרוחה לאין קץ ולא היה חושש לה, לפי שלא היתה במקום האסור וכשהיה החולי הנני מוזה כמה נפשות ולא הרגיש בזה כלל. ואחר עברו זמן גדול היתה הקולירא הנני במקומות הסמוכות לעיר הנני. ובאותו זמן התחיל להתראות הבעה הנני פעם נראית בין שלפי רגל הבהמה במקום הרך ופעם נראית בקיבה, כמו שהיה רואה מקודם. וחשב בדעתי שמה החולי הזה נמשך מאכילת הבשר אשר בו החולי הזה וקבל ע"ע להטריף כל הבהמות הנמצא בהם אותה בועה. והיה בודק כל הבהמה באותו זמן מכף רגל ועד ראש, ומן השמים כבואו החולי הנני לעיר, לא מת אפי' קטן מישראל ואז ידע בודאי, כי זהו החולי ומיד הודיע את הורפאים וגורו אומר גם לבדוק כל הבהמות ונחלק החולי מהם ולא חזר עוד.¹⁴

12 תודתי למר גבריאל בודריה, מזכיר קהילת ליוורנו ולחתיני ע"י יצחק בן זמרה על איתור המידע והתרגום.
13 ע"פ פנקס היילודים מן השנים 1668-1810.
14 ר' אברהם אנקאווא, ספר זבחים שלמים, ליוורנו תר"ח, בסוף הספר דף פ.

כדור שחורה (ללא צבעים!) על גבי דף נייר גדול. עצם הבאת הרישימה לרפואת האזניים לרשימה יש בה משום חיידוש גדול שכן ניתן פומבי למסורת יהודי ליוונו. כשל כך הפך חיבור זה אחד המקורות המצוטטים והחשובים ביותר בכל הנוגע לסוגיית שימור מסורת כשרותם של העופות. עותקים בודדים של החיבור הזה נשתמרו בספריות אחדות ברחבי העולם. הרב ד"ר י"מ ליינגר מצא כמה עותקים של הספר הזה בכמה מקהילות יהודי איטליה שבהם מופיעים האזניים בצבעים. הרב ליינגר סבור ש"יצחק הכהן צייר את התמונות בצבעים עם תלמידיו וכך הוא העביר להם את המסורת."¹⁵

להלן יובאו שמות העופות ויהיה, כפי שהם מופיעים ברישימות השונות. העופות מודרו בהתאם כסדרם בספר 'זבחי כהן' כולל מספרם הסידורי.¹⁶

רוב העופות זוהו בוודאות, והאחרים – זיהוים מוטל בספק (מס' 11, 30, 32-34 בטבלה). ההשוואה בין כתבי היד ובדיקת הנוסחים השונים אפשרו אימות מוחלט של כמה שמות נוספים, כגון: העוף הקרוי באיטלקית Fiffa (מס' 12) שזוהה בבירור עם קית מצויצת (Vanellus vanellus). כמו-כן נוסף הפרנקלין (Francolinus) לאינווסטר העופות הכשרים. דומה שהרשימות המופיעות בכתבי היד של רומא ומוסקבה הן קדומות יותר. ניתן להדגים זאת באמצעות שמו של העפרוני: Alauda. עוף זה קרוי כיום באיטלקית Allodola. בטקסטים קדומים יותר דוגמת כתבי היד של רומא ומוסקבה הוא נקרא Lodole.¹⁷ העפרוני נזכר בשם זה (לודולי) גם על ידי י"צחק לאמפרונטי. בהערד מסורת המותרת את אכילתו פסק הלה שהעוף טמא הוא בהסתמך על סימני החיצוניים בלבד:

ובשנת תפ"א (= 1721) הובאו לפני צפורים הנקראות לודולי ובדקתי בהם שאינם דורסים, יען וביען העמודתים על החוט ואינם חולקים שחי אצבעות מכאן ושחי אצבעות מכאן ואינם קולטים מן האויר ואוכלים ויש להם אצבע יתירה בין לפירוש רש"י ובין לפירוש ר"ן, ואעפ"כ טמאים הם, לפי שאין להם זפק ואין קורקבנם נקלף אלא בכסין בקושי.¹⁸

- 15 י"מ ליינגר, מאור למסכת חולין, ב, ירושלים תשנ"ה, עמ' 29-33.
- 16 במלאכת היהודי הסתייעתי במגיד עופות איטלקיים, דוגמת: Conosci L'Italia, III, la Fauna, Milano 1959; B. Bruun & A. Singer, Uccelli d'Europa, Hong Kong 2002
- 17 בעברויותיהם של י"פליקס, חי נצומח בתורה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 109; י"מ ליינגר, מאור למסכת חולין, ב, עמ' 29-30.
- 18 אגב באיטלקית הכו (Falco subbuteo) נקרא בימינו Lodoliao משום שהוא מתמחה בריסת העפרוני Lodolo.
- 18 פחד יצחק, ג, ליק 1866, דף סז. גם לפי מסורת פרנקפורט, כפי שהובאה בשנת 1708, העפרוני, הנקרא בגרמנית 'לערכי' (Lerche) הוא טמא, ראה ר' יהודה ליב בן חנוך, ש"ת חינוך בית יהודא, פרנקפורט דמיין תס"ח (מהדורת צילום תשל"ד), י"ד, שאלה לב.

בהקדמה לחיבורו מזכיר ר' יצחק הכהן חלק מרבותיו מהם למד את דיני השחיטה ובהם ר' שלמה מלאך, ר' אברהם ברוך פיפרנו ור' שבתי מוריאס ובנו שמואל וכן פונטים שונים שתמכו בתלמוד התורה בליוונו. בסוף הקדמתו הוא הוסיף:

והוספתי ליינים אלו, שמות העופות הטורפים כפי המסורת המקובלת מהק"י,¹⁹ ועייתי צורת העוף בעיני, למען לא נכשל ונכיר אותם, ולמען נלך בדרך טובים ואורחות צדיקים נשמור אבי"י.

ואכן בהמשך (עמ' 12-13) הוא מונה רשימה של שלושים עופות עם שמותיהם באיטלקית אודותם כתב: 'קבלה בדינו סימני כשרות'. לרשימה זו הוא ציף את אודיהם



ציורי העופות הטורפים מתוך הספר 'זבחי כהן'

כ"י שוקן פרינצה	כ"י שוקן מסורת ליוורנו	כ"י מוסקבה	כ"י רומא	כ"י לונדון-ולמודנה	זבחי כהן	שם מדעי	שם עברי
excaffichi	Code Bianche	Beccafichi	Soiaccine	Biancola	Biancola	Motacilla alba	17 נחילאי לכן
		Mugiate	Codi Bianchi	Codi Bianco	Codi Bianco	Oenanthe oenanthe	18 סלעית אירופית
		Verdoni Betti	Zigolo	Zigolo	Zigolo o Sciogheolo	Emberiza	19 גבתון
		Germani Reali	Beccafichi	Beccasico	Becca-Fico	Sylvia borin	20 סככי אפור
		Starne	Mugiate	Musciato	Mivoli o Musciato	Emberiza cia	21 גבתון הסלעים
		Arsavella	Verdoni	Verdone	Verdone	Carduelis chloris	22 ירקון
		Beccacce	Germani Reali	Germano	Germano	Anas platyrhynchos	23 ברכיה
		Beccaccini	Starne	Starna	Starna	Pedix perdux	24 תגלית
			Arsavella	Arsavola	Arsavola	Anas crecca	25 שרשי
			Beccacie	Piviere	Piviere	Pluvialis	26 הנפמר
			Beccaccini	Beccaccia	Beccaccia	Scolopax rusticola	27 דרטומן
			Beccaccini	Beccuccino	Beccuccino	Gallinago gallinago	28 דרטומית הביצות
			Tortore	Tortora e simili	Tortora simili sono i Colombacci e Colombelli	Sterptopelia	29 תור
			Germani	Germanino	Germanino	Columba	יננה
			Germani	Germanino	Germanino	Anas strepera	30 ברז אפור אר: קרקיר
			Fracolini	Francolini	Francolinus francolinus	Anas querquedula	31 פניקלין
			Stattajone Calenzuoli				32 (?)
							33 (?)
							34 (?)

רשימת שמות העופות הטורפים

כ"י שוקן פרינצה	כ"י שוקן מסורת ליוורנו	כ"י מוסקבה	כ"י רומא	כ"י לונדון-ולמודנה	זבחי כהן	שם מדעי	שם עברי
Fagiani	Fagiani	Fagiani		Faggiato	Faggiato Reale	Phasianus colchicus	1 פסיון מצוי
	Passere	Passate	Passere	Passero	Passera	Passera domesticus	2 דרוו
	Pernici	Pernici	Pernice	Pernice	Pernice	Alectoris rufa	3 חוגלה
	Merli	Merli	Merli	Merlo	Merlo	Turdus merula	4 שחרור
	Ortolani	Ortolani	Ortolani	Ortolano	Ortolano	Emberiza ortulana	5 גבתון הגנים
	Filunguelli	Filunguelli	Filunguel Marini	Fringuello	Filunguello	Fringilla coelebs	6 פרז מצוי
		Pavoni Reali	Pavoni Reali	Pavone	Pavone Reale	Pavo cristatus	7 טוטס
	Quaglie	Quaglie	Quaglieri	Quaglia	Quaglia	Coturnix coturnix	8 שלר
	Tordi	Tordi	Tordi	Tordo	Tordo	Turdus philomelos	9 קיכלי ונון
	Strilazzo	Strilazzo	Svilazzi	Strilozzo	Strilozzo o Squilozzo	Miliaria calandra	10 גבתון עפרוני
	Montanelli	Montanelli	Montanelli	Montanello	Montanello	Carduelis camabina	11 חוחית (?)
	Pavoncelli	Fifa o Pavoncella	Fiffe	Fiffa	Fiffa o Fiffa	Vanellus vanellus	12 קיית מצרצת
	Prispola	Prispola	Prispole	Prispola	Prispola	Anthus pratensis/trivialis	13 פסיון השדות/הנצים
	Allodole	Allodole	Lodole	Allodola	Allodola	Alauda arvensis	14 עפרוני השדה
			Capi-Rossi	Codi-Rosio	Codi-Rosso	Phoenicurus phoenicurus	15 חכלילית עצים
	Petti-Rossi	Petti-Rossi	Petti-Rossi	Petti-Rosio	Petti-Rosso consimili al Rosignolo	Erihacus rubecula	16 אדום-חזה
		Rusignoli				Luscinia megarhynchos	זמיר רנון



פסיון מצוי (Phasianus colchicus)

המהימנה והמוצקת ביותר לאורך כל הדורות הנמשכת עד ימינו היא מאיטליה; להלן יובא כמה ציורי דרך. רבנו נתן בן יחיאל מרומי בן המאה האחת-עשרה, מחברו של 'הערוך', זיהה את ה'פסיון' עם העוף קרוי בלעז "פסגרי". מאוחר יותר הוסיף ר' בנימין מוספא (1606-1675) על דברי 'הערוך': 'פירוש בלשון יוני ורומי מין עוף טהור חשוב ועולה על שלחן מלכים'. ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל; 1707-1747) המוכא בדבריו ר' דוד מילדולה קובע שהעופות הנאכלים באיטליה וקרויים שם 'פאייסאני' הם כשרים ללא כל חשש איסור ופקפוק.²⁵

חש"א, עמ' 107-116. יצוין כי בשמו של הוב משה פיינשטיין נאמר שהפסיון אינו כשר, אולם למעשה הרב פיינשטיין מעולם לא פסק אלא רק ציין שאין לו מסורת על כך ושניתן להחזיר את העוף על פי מי שיש בידו מסורת, ראה אגרות משה, י"ד א, סימן ל"ד וכן זיבוטספלי וגרינסון, עמ' 115. כך הוביר חתנו של הרב פיינשטיין, הרב משה טנדלר שליט"א, בפני משתתפי 'שערת המסורת' שהתקיימה בירושלים בתאריך ג' תמוז תשס"ב. הרב טנדלר עצמו טכך על מסורת כשרותו של הפסיון ואכל ממנו; על מסורת אכילת פסיונים וחוגלות באנגליה ניתן ללמוד אגב הבאת הפרטים של פסיונים וחוגלות צלויים בספר הבישול היהודי הכשר שכתבה לידי יהודית מונטיפיורי: J. Montefiore, The Jewish Manual, London 1846, p. 185. כולגורן (בעיתון Jewish Chronicle מהתאריך 29.12.1876). שירת דברי דוד, אמסטרדם 1751, סימן מו. על הבעייתיות של עדות זו, ראה הרב ר"צ הרפמן, מלמד להוציא, ב. פרנקפורט תרפ"ז, סימן טו. ועל אף הבעייתיות מסכם הרב הרפמן: 'מי"ט נשמע מעדותו של רמח"ל שגם לו היה ידוע שבארץ איטליה אוכלים פסאן'.

שלא כר' יצחק לאמוזוני, ציון ברשימות השונות של העופות הטורפים מלמד שהעפויני נחשב לעוף כשר ברוב קהילות יהודי איטליה. אגב, את העפויני היו צדים באיטליה על ידי סינורו במראות חזו מקור הביטוי האיטלקי 'מראה קטנה בשביל העפויני' (Spechietto per Allodole), שמשמעו לטמון פח (או ללכוד) בעזרת חפץ נוצץ. מכל מקום, כפראיה כפי הנראה לא הייתה מסורת המכשירה את העוף הזה או שמתבר הספר 'פחד יצחק' לא הכירה, כפי שלא הכיר את המסורת על השחרור.

המטבח האיטלקי וכשרות הטווס, הפסיון והפרנקולין

רשימות של עופות טורפים ידועות לנו לפי שעה רק מאיטליה. תופעה זו קשורה כפי הנראה למסורת הקולינירית האיטלקית המפותחת ממנה הושפעו היהודים. המטבח האיטלקי כלל מיני כשר שונים ולעתים גם כשר ציד. שכוחותו של כשר ציד במטבח יש בה כדי ללמד על המעמד החברתי של בעל הבית; על פי רוב מאפיין כשר ציד את בני האצולה האיטלקית. מטבע הדברים, יהודי איטליה אימצו חלק ממנהגי האכילה המקומיים והתאימו אותם לדיני הכשרות כמתחייב מן ההלכה.¹⁹ לא ייפלא אפוא שעל שולחנם של יהודים באיטליה עלה בשום המעמד של טווסים, פסיונים, חוגלות, שלדים ועופות אחרים.²⁰ למעשה מדובר בנוהגי אכילה שהיו מקובלים עוד בתקופה הרומית; הדים לכך ניתן למצוא גם במקורות יהודיים קדומים. בדברי חז"ל נזכרה אכילת עופות טורפים שונים בתקופת המשנה והתלמוד;²¹ ידוע על תנאים שהיו מקורבים לבני המעמד הגבוה וצרכו כשר ציד. על התנא לוי בר סיסי, מקורבו של רבי יהודה הנשיא, מסופר שנקלע לבית יוסף הצייר והביאו לפניו ראש של טווס כחלב ולא אכל, משום שלא סבר כר' יוסי הגלילי שמתור לאכול עוף עם חלב.²² על ר' יהושע בן חנניא מסופר במדרש שרצה להוכיח לאדריינוס קיסר שלא חסר בארץ-ישראל דבר ולפיכך הביא לו 'פויסאנין מן צידן'.²³

מכל מקום לא הייתה תמימות דעים כאשר למסורת אכילת הפסיון (Phasianus) בדרוות האחרונים: רבים מן הפוסקים נטו להתירו — מיעוטם אסר.²⁴ עובדה היא שהמסורת

19 א. סרווי-מאכלין, המטבח האיטלקי: מטעמי יהודי איטליה, ירושלים 1986, עמ' 10-11.
20 A. Toaff, Mangiare all giudia, Bologna 2000, pp. 41-44.
21 ראה למשל בבבלי, שבת קל ע"א; יומא עה ע"ב; קידושין לא ע"א; חולין קטז ע"א; בראשית רבה ע, ה; במדבר רבה ז, ה.

22 בבבלי, שבת קל ע"א; חולין קטז ע"א.
23 קולת רבה ב, ת. יש אומרים שאותו פסיון הובא מעכברין.
24 י. פליקס, לבעיית גדול הפסיונים בארץ. טבע וארץ, ח (תשכ"ו), עמ' 326-332; הנ"ל, חזקוני, א (תש"ס), עמ' 423-432; י"מ לוינגר, מוזן כשר מן החי, עמ' 57-58; א"צ זיבוטספלי וא' גרינסון, 'ישורתו של הפסיון', בתוך: ספר זכרון לרב יוסף בן דוד קאפה (ז' עמר ח' סרי עורכים), רמת-גן



הרב יוסף קאפח צופה בשחיטת פסיון על ידי אורי גריספן (תש"ס)

שקיעי מסורת איטליה בימינו

כאמור, הטורס, הפסיון וכן הפונייה היו עופות שגודלו לשם נרי. עופות אלה וכן ציפורי בר שימשו בשר צייד שהיה חביב על הכל; היהודים יכלו היו לאכלם רק אם הם נצודו חיים וללא פגיעה שהיתה עשויה להטריפם.

אכילת עופות בר טורפים הייתה נהוגה באיטליה לפחות עד אמצע המאה העשרים. בלחצם של 'הארגונים הירוקים' באיטליה ירד הביקוש לבשר ציד בדרך האחרון. משום כך ציפורי הבר אינם זמינות עוד כבעבר במטבח האיטלקי התוצאה היא שמסורות האכילה שהיו קיימות בנוגע לאותם עופות הולכות ומשתכחות. עדות מהימנה על אכילת עופות ציד ועופות יוקרתיים שאינם שכיחים, המשקפת את שקיעיה האחרונים של המסורת האיטלקית, היא זו של הרב אליהו טואף, רבה הראשי הקודם של יהדות איטליה. הרב טואף נשאל אם יש בידו מסורת על העופות הטורפים הנזכרים ביזבחי כהן, והואם יודע לו מנין השיגו היהודים עופות אלה לאכילה. להלן נביא את תשובתו, כפי שהועברה באמצעות הרב שמואל די סינגי, הרב הראשי הנוכחי של יהדות איטליה:

בענין הפסיון כתב ר' שמואל דוד לוצאטו (שד"ל; 1865-1800):

בענין העוף הנקרא בלשון איטלקי Fagiano ובאשכנזי Fasan. אמת הוא בלא ספק כי כאן באיטליאה העוף הנ"ל הוא בחזקת טוהרה גמורה והיתר גמור בלא שום פקפוק... ראוי להתבונן כי הפאזן באיטליאה הוא מצוי... כי על כל אלה ברור שהעוף הנקרא פאזן בלי אשכנז ראוי גם לאנשי אשכנז לנהוג בו היתר, על סמך קבלת אנשי איטליאה.²⁶

הרב דוד צבי הופמן (תרי"ג-תרפ"א) סמך על דברי בעל הערוך ור' בנימין מוספיא, המח"ל ושד"ל והסיק מדבריהם שיבדאי היה לבני איטליא מסורת על זה... שבכל ערי איטליא אוכלין הפאסאן. למעשה פסק ר' דוד צבי הופמן שהפסיונים כשרים על פי ההיתר שקיבל מרבו ר' עזריאל הילדסהיימר: 'שבקהלתנו קהל עדת ישראל שוחטין אותן העופות לחתונות גדולות'.²⁷

הפרנקלין (Francolinus francolinus), עוף ממשפחת הפסיוניים, נזכר ברישומות העופות הטורפים בכתבי יד שיוק ומוסקבה. עוף זה מקנן באזור הים הקספי ובטורקיה אך חודר גם לאזור טוסקאנה; תפוצה זו אפוא מותאימה למסורת ליוזנו. זהו אחד מעופות הציד המבוקשים ביותר ומשום כך התדלדלה אוכלוסייתו ותפוצתו בעולם כדורות האחרונים. ראוי לציין את קרבתו של הפרנקלין לפסיון מבחינה סיסטמטית, ואת הדמיון החיצוני הרב ביניהם. הפרנקלין נקרא בערבית 'יראג'²⁸ ובאזור חצי האי ערב הוא ניצוד בשל בשרו המעודן.²⁹ ייתכן שהמסורת מתיימן המתירה את אכילת הפסיון שהביא הרב יוסף קאפח מוכונת לפרנקולין.³⁰ למען הסר ספק, איני סבור שיש כאן טעות ביהודי, אלא שהפסיון והפרנקולין נחשבים מבחינה הלכתית מין אחד ולמעשה הפרנקולין נחשב לפסיון הבר.³¹

26 אגרת שד"ל, ז, קראקא, תרנ"ב, עמ' 1022-1023.

27 מלמד להודיע, ב, סימן טו.

28 אמין אלמעליף, מעגים אלוזיאן, קהיר 1932, עמ' 184; פלאח ח'ליל אלעאני, מוסעה אלוזיאן ענד אלערב, ארדב 1997, עמ' 187.

29 R. Meinertzhagen, Birds of Arabia, London 1954, p. 571.

הצידים ומשום כך קטנה אוכלוסייתו. עוף זה מוטגל בקלות לחיי שבי ובארצנו היו ערביי עמק הירדן רעמק בית שאן מגדלים אותו במחיהם לשם נרי, ראה ר' ענבר, 'הפרנקלין', טבע וארץ, א (1959), עמ' 359-357.

30 דוברטסקי וגרינטפן, עמ' 114.

31 ראה גם ליוזנו, סונון כשר מן החי, עמ' 60-61, הערה 124, וכן בעמ' 94.

הרב טואף העביר לי את מכתב כב' ובתשובה לשאלות כב'. להלן הידיעות שקבלתי מפיו: הוא אינו זוכר שאלל חגלה (pernice), חגלית (starna) ושחרור (Merio), אך אין זאת אומרת שדחתה כידו מסורת לפיה עופות אלה אינם כשרים. הוא שחט אישית ואת פסיון.

הוא לא שחט שלו, אך אכל ממנו.
 את מסורת ההיתר הוא קיבל ישירות מאביו ז"ל. מקורם של העופות היה באחוזה המלכותית (כעת נשיאותית) של ס. רוסורה (di S. Rossore), שבה היו צדים אותם ברשתות. את התרגולת ה'פרענונית' (פניניה: Numida meleagris) היו אוכלים בכמה קהילות באיטליה והוא אישית אכל ממנה. היא איננה נמצאת ברשימה של 'זבחי כהן'. אם יש חשיבות ללשונא, אני זוכר שאכלתי בעצמי פניניה בשנת 1968. לאחר ששאלתי את הרב טואף...

בברכה

הרב ד"ר ריקרדו די סינני³²

הטווס – עוף טהור שמסורתו אבדה בעת החדשה

הטווס (Pavo cristatus) הוא עוף נוי הדור ממשפחת הפסיוניים (סדרת התרנגולאים). הטווס הוא דוגמה לעוף בעל סימני טהרה שאינו נאכל כיום. בפרק זה נציג את המידע עליו המצוי במקורות היהודיים ונסה לברר לברר מתי ומדוע הפסיקו לאוכלו.

רוב הפרשנים והחוקרים סבורים שה'תכיים' שהובאו בימי שלמה (מל"א, י כב; דה"ב ט כא) הם הטווסים. כך מופיע בתרגומים הארמיים למקרא, בפשיטתא ובולגאטא (pavos). הדבר עולה גם מההשוואה לשפה הטאמילית המקובלת כדיום מרוח הודו, שם המילה tokai מכוונת לטווס. מונח זה בהתפתחותו המאוחרת (tabos) חדר לשפה הפרסית, לערבית (טאווס), לארמית (טווס), ליוונית (Talos) ומשם ללטינית. עוף זה גדל בר על הקרקע ביערות חרוו וצילון, בקרבת נחלים וכעוף מתורבת למחצה. מאזור זה הובאו כנראה ה'שנהבים וקפים ותכיים' (מל"א, י כב).¹ לבר מהמקרא, נזכר ייצוא טווסים מהודו למסופוטמיה ביצירה הבודהיסטית מהאלף הראשון לפנה"ס.² העדות על הטווס מתרבת בתקופה היוונית, והחל מהתקופה הרומית היה אפשר למצוא כעוף מבוית בכל אגן ים התיכון.⁴

1 רד"ק שרשים, ערך תכה: יתווס ידוע שקורין לו בלעז פארוין (pavon) וכן מובא בפירושו למל"א, י כב. בתרגום יונתן מובא שהבנים 'יחוקאל כו טו) הם הטווסים.
 2 אנציקלופדיה מקראית, ירושלים תשמ"ב, ת, עמ' 464-465; מ' דור, החי בימי המקרא המשנה והתלמוד, הל-אביב תשנ"ו, עמ' 134.
 3 אנציקלופדיה מקראית, עמ' 464.
 4 ש' בודנהיימר, החי בארצות המקרא, ב, ירושלים תשט"ו, עמ' 384-385.

24.7.2002. תגובה בכתב לפנייתו לרב טואף באמצעות חותני עו"ד יעקב בן זמרה, נשלחה בתאריך 24.7.2002.

32 תגובה בעל-פה שנערכה בתאריך ר' תמוז תשס"ב (16.6.2002) אישר הרב טואף ששחט ואתל פעמים רבות פסיונים; הפעם האחרונה הייתה בשנת תשס"א.